

УДК 37(438)(09)"1939/1943"

ОСВІТНІ ДОМІНАНТИ У ДІЯЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ (1939–1943 рр.)

Давиденко О.В.

Статтю присвячено освітній політиці фашистських загарбників в окупованій Польщі впродовж 1939–1943 рр. Проаналізовано діяльність польських шкіл, дозволених німецькою адміністрацією, яка використовувала шкільну освіту як ідеологічний інструмент для поневолення та понімечення польського народу.
Ключові слова: освітня політика, шкільна освіта, концепція навчальних програм, реорганізація процесу навчання.

Статья посвящена образовательной политике фашистских завоевателей в оккупированной Польше на протяжении 1939–1943 гг. Проанализирована деятельность польских школ, одобренных немецкой администрацией, которая использовала школьное образование как идеологический инструмент для порабощения и онемечивания польского народа.

Ключевые слова: образовательная политика, школьное образование, концепция учебных программ, реорганизация учебного процесса.

The article is devoted to the educational policy of the fascist invaders in occupied Poland during 1939–1943. The author analyzes the work of Polish schools approved by German administration that used school education as an ideological instrument of enslavement and germanization of the Polish people.

Key words: educational policy, school education, concept of educational programs, reorganization of the educational process.

Проблема освітньої політики німецького режиму в окупованих країнах Східної Європи вже багато років є об'єктом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. На сьогоднішній день існує значна кількість розвідок, присвячених культурно-пропагандистській та освітній діяльності підпільних військових та освітніх організацій на території Польщі у період Другої світової війни. Водночас складними і такими, що потребують перегляду, залишаються питання, пов'язані із заходами нацистської адміністрації щодо професійної підготовки кадрів на окупованій території, організації та функціонування початкових, професійних шкіл та різноманітного виду курсів. Зазначимо, що освітня політика нацистів щодо відкриття початкових та професійних шкіл була спрямована на понімечення польської молоді та створення ринку кваліфікованої робочої сили.

Актуальність даної теми визначається необхідністю об'єктивного аналізу освітньої політики німецьких загарбників в окупованій Польщі впродовж 1939–1943 рр.

Аналіз педагогічної та історичної літератури свідчить, що проблема освіти в Польщі в період

окупації привертає увагу як польських, так і вітчизняних дослідників. Найбільш ґрунтovні дослідження зроблені М.Вальчаком, А.Василюком, В.Гарбовською, Я.Гречкою, С.Добропольським, А.Добриніним, Н.Друцькою, Й.Красуським, С.Матусяком, М.Поллаком, У.Пулінською та іншими вченими. Ці науковці досліджували стан системи освіти на початковому періоді окупації, вивчали діяльність освітніх закладів, створених німецькою адміністрацією, висвітлювали систему підпільної освіти, її регіональні особливості. Однак ряду питань, зокрема навчально-виховній роботі у початковій школі, дозволений німецькою окупаційною владою на території Польщі в 1939–1943 рр., було приділено недостатньо уваги.

Мета цієї статті – висвітлити окремі особливості діяльності німецької окупаційної влади упродовж 1939–1943 рр. на території Польщі у контексті освітніх проблем регіону.

Передусім зазначимо, що у 1939 р. Польща вкотре втратила свою державність. У вересні 1939 р. територія країни була окупована військами фашистської Німеччини. Червона армія зайняла східні польські території – Західну Україну та

Західну Білорусь. Згідно зі спеціальним декретом Гітлера від 12 жовтня 1939 р. вся територія Польщі була поділена на дві частини. Західна частина, яка економічно була розвинена більше, була включена безпосередньо до рейху. Решта держави стала називатися Генерал-губернаторством (далі – ГГ), яке складалося з п'яти округів: краківського, варшавського, люблінського, радомського й так званої Галіції (територія Західної України), включені 1 серпня 1941 р. до СРСР [2, с. 16].

Поділивши країну, фашистські загарбники мали на меті до кінця знищити цілісність польської нації. В основу окупаційної політики було покладено такі принципи: ліквідація національної самобутності та свідомості польського народу, знищення активних громадських і політичних діячів, представників інтелігенції, асиміляція частини населення та фізичне знищення “нездатних до понімачення”, перетворення захоплених територій на аграрний сектор рейху.

Слід підкреслити, що вже 30 травня 1940 р. Г.Франком було вирішено провести комплекс репресивних заходів проти польської інтелігенції [9, с. 112]. Наслідком цього стало проведення влітку 1940 р. так званої акції А-Б. За завчасно складеними списками нацисти заарештували та розстріляли тисячі видатних польських громадських і політичних діячів, представників культури й науки. Польські дослідники вважають, що в результаті акції А-Б було ув'язнено 6 тис. осіб [1, с. 88].

Серед намірів нацистів було передбачено встановлення “нового порядку” на окупованих польських землях, у якому значне місце відводилося культурі та освіті. Політика керівництва нацистської Німеччини в цих сферах мала вирішити завдання встановлення тотального контролю над духовним життям польського населення. Тому на території ГГ і “приєднаних” до рейху землях закривалися усі польські культурно-освітні установи, вищі та середні навчальні заклади, знищувалися та грабувалися пам'ятки історії та культури.

На “приєднаних” до Німеччини польських землях фашистські методи були більш жорсткими та послідовнimi. У цьому регіоні нова влада розгорнула грандіозну кампанію боротьби з польською мовою, яка заважала “опануванню німецького Сходу”. З метою знищення польської культури німецька влада розпочала ліквідацію польської школи та освіти. Теорія й практика реалізації такої політики не обов'язково збігалися, вона мала ряд локальних відмінностей як на “приєднаних” до рейху територіях, так і в ГГ. У перші місяці окупації вона привела до значного скорочення чисельності шкіл, учнів та вчителів. Розпорядження про закриття шкіл, звільнення вчителів з'явилися вже в період управління польськими територіями військової адміністрації. Так, 20 вересня 1939 р. А.Грайзер на підпорядкованій йому території видав два розпорядження – про звільнення польських вчителів та введення у всіх школах, як громадських, так і приватних, обов'язкового предмета – німецької мови. Скорочення чисельності польських шкіл було досить значним. Так, на всій території губернаторства у жовтні 1939 р. функціонувало лише 30% польських довоєнних шкіл. У ряді міст, таких як Ясло, Кросно, Броцлав, Санок, Гор-

лице у жовтні – листопаді 1939 р. чисельність учнів скоротилася до 39% від загальної кількості на той же час у 1938 р., а вчителів – до 42% [3, с. 114].

Німецькою окупаційною адміністрацією були закріті всі вищі навчальні заклади на польських територіях. Зокрема, Познанський університет, Ягелонський університет у Кракові, інститути, духовні академії. Практично повністю була ліквідована середня школа. Політика онімачення на приєднаних польських землях також включала заходи, спрямовані проти польської інтелігенції.

Наголосимо, що німецька окупаційна влада намагалася контролювати освітню сферу по всій країні, особливо території, анексовані до рейху. Яскравим прикладом цього є те, що у деяких містах і повітах Помор'я німецькою адміністрацією було організовано конференції для польських вчителів, на яких передбачалося обговорення стратегії подальшої діяльності закладів освіти усіх рівнів, а фактично було заарештовано велику кількість освітніх робітників [10, с. 45]. Також було проведено акції з арешту польських вчителів, представників польської інтелігенції та транспортування їх на каторжні роботи.

Важливо підкреслити, що реакцією на фізичний та інтелектуальний терор окупантів став рух національного опору. Розгорнувся рух з організації підпільного навчання на рівні загальної, середньої та вищої шкіл. На початковому етапі цей рух характеризувався стихійністю. У 1941 р. розпочав діяти структурний підрозділ Делегатури (представництва польського уряду в еміграції) – Департамент освіти та культури, який координував конспіративну освіту по всій окупованій країні.

Зазначимо, що зміна ситуації на фронтах, нестача висококваліфікованих кадрів у військовій промисловості призвели до того, що німецькою владою було прийнято рішення про відкриття спеціальних закладів освіти для польських дітей. Так, 9 листопада 1939 р. А.Грайзер видав директиву про навчання польських дітей у спеціальних німецьких школах, основний зміст якої зводився до здійснення процесу навчання лише німецькою мовою, створення умов для опанування елементарними знаннями та навичками мови, читання, письма, рахування і то лише з метою розбудови фахової освіти, яка готовала б робочі кадри для потреб промисловості і сільського господарства [7, с. 64]. Дещо пізніше, а саме 16 серпня 1940 р., міністр освіти та науки Б.Руст видав розпорядження про відкриття спеціальних шкіл для польських та німецьких дітей з викладанням німецькою мовою [8, с. 48].

Акцентуємо увагу на тому, що освітянська політика німців на польських землях відрізнялася залежно від регіону. Так, на території Помор'я та Сілезії вже з самого початку окупації почали функціонувати початкові школи для польських дітей, навчання в яких здійснювалося німецькою мовою та лише німецькими вчителями. Відвідуваність таких закладів освіти сягала 70–80% навіть на територіях ГГ та спостерігалася значно менші показники на землях, які відійшли до рейху. Кількісний склад учнів та вчителів у початкових школах, офіційно дозволених німецькою окупаційною владою, на території ГГ по округах у 1941–1942 навчальному році викладено у табл. 1.

Таблиця 1

Польські початкові школи в ГГ в 1941–1942 навчальному році

Округ	Кінець 1941 р.				Кінець 1942 р.		
	кількість шкіл	кількість учнів	кількість вчит.	Відвідування %	кількість шкіл	кількість учнів	кількість вчит.
краківський	2397	456761	7312	76	2475	476190	7 017
варшавський	1406	312224	5711	79	1408	304 037	5 641
радомський	1948	326604	5126	76	1938	300 378	4 234
люблінський	1764	262381	3746	70	1 776	274 624	3 712
львівський	720	102606	2079	78	868	119 790	2 550
Разом:	8235	1460576	23975		8 465	1 475 019	23 154

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [5, с. 139].

Однак невдовзі постала проблема неволодіння більшістю учнями німецькою мовою, що не сприяло навчальному процесу. Тому окупаційна адміністрація приймає рішення про відкриття так званих пе-рехідних початкових шкіл з надзвичайно скороченою навчальною програмою навчання. Після заборони польським вчителям відкрити або поновити роботу польських початкових навчальних закладів, починаючи з квітня 1940 р., на території “вартянського краю” були організовані окремі школи для поляків. Навчання передбачалось німецькою мовою вчителями-німцями без будь-яких наукових чи педагогічних кваліфікацій.

Відмітимо, що основною концепцією навчальних програм таких закладів була інтенсивна германізація учнів. Крім того, у програмних документах йшлося про надання польським дітям лише елементарних знань у галузі німецької мови, письма, математики, географії, природознавства тощо. Так, навчально-виховний план школи для польських дітей на рівні початкової школи містив три основні складові. По-перше, учні молодших класів повинні були вміти: розмовляти, писати, читати, рахувати німецькою мовою; мати елементарні знання з географії, природознавства, малювання. Рівень знання німецької мови повинен бути достатнім для оволодіння практичних навичок зrozуміти роботодавця. Так, діти віком 3–5 років вивчали німецьку мову та математику в об’ємі 6–12 годин на тиждень. Що ж до знань з географії світу, то в основі мала бути теорія про “Німеччину – серце Європи”. Другим важливим моментом для німецьких окупантів була виховна ціль, а саме примусити польських дітей бути дисциплінованими та дотримуватися порядку. Передбачалося, що виховні цілі мали зреалізовуватися за допомогою спеціальних повсякденних вправ, на перший погляд, здавалося тривіальними. Наприклад, привчати учнів швидко реагувати на команди німців, утримувати своє робоче місце в порядку та чистоті, дотримуватися правил вуличного руху. Третію складовою вищезгаданого програмного документа було оволодіння практичними навичками, а саме склеювання та обробка дерева, в’язання, ремонт та пошиття одягу, збір та сортuvання

овочів і фруктів, робота на полях, в лісах, садах, збирання врожаю тощо [11, с. 25–26]. Враховуючи низький рівень німецьких вчителів, оскільки багато з них і не мали педагогічної освіти, відсутність чітко визначених якостей, необхідних вчителям загально-освітніх закладів для успішного конструювання та реалізації педагогічного процесу, більше проводили практичних занять (робота на полях, садах), спрямованих на фізичну працю, ніж займалися дидактичною роботою.

Слід підкреслити, що повсякденною практикою в школах стали фізичні покарання, приниження. Внаслідок цього учні часто не відвідували заняття, а батьки намагалися знайти обставини, щоб діти залишилися вдома. Усі ці фактори, а саме скорочена навчально-виховна програма, методи та умови навчання, відсутність підручників та дидактичного матеріалу, атмосфера роботи та неналежний рівень викладання визначали кінцевий результат навчання, який влаштовував німецьку сторону та не був втішним для польської молоді.

Заборона викладання польської мови та відсутність польськомовних підручників негативно впливало на процес навчання та викликала значні труднощі у реалізації навчальної програми. Натомість освітня окупаційна адміністрація забезпечила початкові школи власним дидактичним матеріалом. Відомим періодичним виданням, яке отримувала кожна початкова школа був часопис “Стер”, який містив короткі оповідання та вірші на польській мові пропагандистського спрямування та використовувався при вивчені польської мови дітей віком 9–14 років. Рейтинг цього журналу був досить низький, оскільки зображав окупантів у світлі “господарів”, які вирішували долю світу [5, с. 66]. Крім того, при вивчені польської мови у молодших класах використовувалися байки, у середніх – оповідання про життя тварин, природу. Єдиним літературним твором, який дозволявся у польських школах, був “Антек” Б.Пруса.

Зазначимо, що упродовж 1942–1943 рр. окупаційною адміністрацією було запропоновано нову програму “Реорганізація навчання в початкових школах”, яку передбачалося впровадити з 1 вересня 1943 р. Ключовим принципом даного документа було зниження ступеневості шкіл, що повинно було привести до збільшення одно- та двокласних шкіл і зменшення

кількості п'яти-, шести- та семикласних шкіл [6, с. 144]. Підґрунттям надання шкільному закладу ступеня була передусім кількість учнів, які регулярно відвідували

школу. Статистичні матеріали щодо організації ступеневої системи навчання у початкових школах у 1943–1944 н.р. викладено у табл. 2.

Таблиця 2

**Організація ступеневої системи навчання
у початкових школах Польщі (1943–1944 н.р.)**

Навчальний рік	ступінь школи	Кількість учнів (осіб)
1943–1944	I	20–100
1943–1944	II	101–180
1943–1944	III	181–250
1943–1944	IV	251–320
1943–1944	V	321–400
1943–1944	VI	401–460
1943–1944	VII	461 і більше

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [4, с. 15].

Зазначені школи були відкриті не в усіх польських воєводствах через відсутність фінансування та вчительських кадрів. Так, у 9 повітах Познанського воєводства не діяло жодної такої школи, а в решти 19 повітах та м. Познані їх нараховували 123. Процес навчання здійснювали 200 вчителів, а учнів було близько 18 тис. На одного вчителя припадало приблизно 90 учнів, але траплялися випадки, коли кількість учнів на одного вчителя становила 200 осіб [10, с. 29].

Вважаємо за доцільне наголосити, що на рівень якості шкільної початкової освіти впливали такі чинники: часті перерви у навчально-виховному процесі, примусове заарештування вчителів до адміністративної

праці, перепису населення, складне матеріальне становище, відсутність матеріально-технічної бази.

Таким чином, аналіз діяльності польських шкіл, дозволених німецькою адміністрацією, дозволяє зробити висновок, що влада використовувала шкільну освіту передусім як ідеологічний інструмент для поневолення та поніменення польського народу. Представники німецької адміністрації всіма можливими силами намагалися знищити науковий і навчально-методичний рівень початкових і професійних шкіл, використовуючи їх контингент як робочу силу для потреб війни. Такі наслідки нацистської освітньої політики привели до бойкотування так званої німецької школи та залучення офіційно дозволених навчальних закладів до системи конспіративної освіти Польщі.

Література

1. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 рр. / Г. Дильонгова ; пер. з польської М. Кірсенка. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.
2. Лебедєва Н. С. Четвіртый раздел Польши и катынска трагедия // Другая война. 1939–1945. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 23.06.2012 <<http://katyn.codis.ru/lebedeva.htm>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
3. Banasiewicz M. Polityka naukowa i oświatowa hitlerowskich Niemiec na ziemiach polskich “wcielonych” do Trzeciej (1939–1945) / M. Banasiewicz. – Poznań : Wydawnictwo nauk UAM, 1980. – 212 s.
4. Ignatowicz A. Tajna Oświata i Wychowanie W Okupowanej Warszawie / A. Ignatowicz. – Warszawa : Fundacja “Warszawa Walczy 1939–1945”: [Bellona], 2009. – 191 s.
5. Król E. C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej Gubernii (1939–1945) / E. C. Król. – Warszawa : Wydaw-a Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.
6. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1945 / J. Krasuski. – Warszawa : PWN, 1971. – 410 s.
7. Łuczak Cz. Polska i Polacy w Drugiej Wojnie Światowej/ Cz. Łuczak. – Poznań : Naukowe UAM, 1993. – 715 s.
8. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939–1945 / P. Matusak. – Siedlce : Instytut Historii Wyszej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie; Siedleckie Towarzystwo Naukowe, 1997. – 562 s.
9. Okupacja i ruch Oporu w dzienniku Hansa Franka : W 2 t. / Książka i Wiedza. – Warszawa : PWN, 1970. T. 1. 1939–1942. – 1970. – 617 s.
10. Walczak M. Działalność oświatowa i martyrologia nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939–1945 / M. Walczak. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987. – 532 s.
11. Walczak M. Nauczyciele Wielkopolscy w latach wojny i okupacji (1939–1945) / M. Walczak. – Poznań : Instytut Zachodni, 1974. – 197 s.